

УДК 556.166

Гопченко Є.Д., д.г.н., Бурлуцька М.Е., к.г.н.

НОРМА І МІНЛИВІСТЬ РІЧНОГО СТОКУ В БАСЕЙНАХ РІЧОК ДОНСЬКОГО РАЙОНУ

В статті обґрунтовується карта норми річного стоку у межах Донського району та методика розрахунку його коефіцієнтів варіації.

Ключеві слова: річний стік, норма стоку, коефіцієнт варіації, нормативний документ.

Вступ. Річка Дон відноситься до числа найбільших у Європі. Площа її водозбору становить 422000 км², а довжина 1870 км. За характером рельєфу і геологічної будови територія у меридіональному напрямі поділяється на дві (різні за розмірами) частини: північну і південну. У ландшафтному відношенні басейн розташовується у трьох зонах: лісостеповій, степовій і посушливих степів. Така різноманітність природних умов відповідним чином відбивається і на гідрологічних характеристиках річок. Актуальність дослідження полягає у вивченні просторових особливостей розподілу величин річного стоку у межах Донського району та уточненні діючих рекомендацій нормативного документу СНіП 2.01.14-83 [1]. Він побудований на матеріалах спостережень по 1975 рік, а картографічний варіант окремих розрахункових параметрів, у тому числі норм річного стоку і коефіцієнтів варіації, представлений у масштабі 1:10000000. У 2003 році засновниками СНіП 2.01.14-83 (Государственный гидрологический институт и Госстрой, Россия) запропоновано оновлену редакцію нормативу у вигляді проекту СП 33-101-2003. Різниця між попередніми рекомендаціями і СП-2003 року полягає в тому, що при фактичній збереженості науково-нормативної бази, законодавці відмовились від узагальнюючих карт тих чи інших параметрів.

Метою цієї статті є розробка регіональної методики по розрахунках норм та коефіцієнтів змінності річного стоку в басейні р. Сіверський Донець. Очевидно, що це створює великі проблеми при вирішенні тих чи інших прикладних завдань.

Об'єкти дослідження і вихідні матеріали. Систематичні спостереження за річним стоком (з періодом більше 15 років) в Донському районі здійснюються на 99 гідрологічних постах. Вони замикають діапазон водозбірних площ від 25,4 (р. Чибрик-ст. Різдвенська) до 378000 км² (р. Дон - ст. Раздорська). По території гідрологічні пости розташовані більш-менш рівномірно, за винятком нижньої течії р. Дон (басейни річок Сал та Єгорлик). Найбільш висвітлені стоковими даними середні за розмірами водозбори (більше 500 км²), на частку яких припадає понад 84.8% загальної кількості постів. Часові ряди досить тривалі, в цілому 54.6% постів мають періоди спостережень більше 35 років, а 90% - більше 25 років.

Норма річного стоку в басейнах річок Донського району. Норма річного стоку у тих чи інших кліматичних умовах є не лише гідрокліматичною характеристикою регіону або окремої території, але й базовою величиною при визначенні інших категорій стоку, наприклад, сезонного або місячного. Точність розрахунку n -річних середніх величини річного стоку можна оцінити за виразом [2]

$$\varepsilon_{\bar{q}} = \frac{100C_v}{\sqrt{n}} \sqrt{\frac{1+r}{1-r}}, \quad (1)$$

де $\varepsilon_{\bar{q}}$ - відносна середньоквадратична похибка розрахунку норми стоку $\bar{q}$;

C_v - коефіцієнт варіації річного стоку;

r - коефіцієнт автокореляції часових рядів при $\tau = 1$.

При обґрунтуванні норм річного стоку в басейні р. Дон використані часові ряди тривалістю 30 років і більше, що забезпечує їх розрахунки з точністю $\varepsilon_{\bar{q}} < 10\%$, передбаченою діючими нормативними документами. По території норма змінюється у досить широких межах – від 0,40 л/(с·км²) (р. Аксай – х. Водянський) до 5,32 л/(с·км²) (р.Красива Меча – с. Сергіївка). Територіальне узагальнення величин $\bar{q}$ виконано у вигляді відповідної карти (рис.1). Ізолінії на ній проведені через 0,5 л/(с·км²). У цілому модуль стоку зменшується у напрямку з північного заходу і північного сходу (від 5,0 і 3,5 л/(с·км²)) на південь (до 0,5 л/(с·км²)). Від мінімальних значень (на рівні 0,4 – 0,5 л/(с·км²)) у межиріччі Мишкова – Іловля модуль стоку $\bar{q}$ дещо збільшується (до 1.0 л/(с·км²)), а у верхів'ях Єгорлика і Сала – навіть, до 1,5 л/(с·км²). Не висвітлені якісними багаторічними спостереженнями за стоком низов'я р. Дон, у тому числі й у басейні досить великої притоки – р. Тузлов. Ця карта суттєво відрізняється від наведеної у нормативному документі СНіП 2.01.14-83 [1]. Зокрема, в ній ізолінії проведені зі змінним кроком: 2, 1, 0.5 л/(с·км²), охоплюючи діапазон від 0,5 до 6,0 л/(с·км²). Наведена нами на рис.1 карта більше деталізує особливості просторового розподілу норм річного стоку в басейні р. Дон.

Коефіцієнт варіації річного стоку в басейнах річок Донського району.

Відомо, що коефіцієнти варіації C_v є характеристикою ступеня розсіювання випадкових величин відносно їх середнього значення. У межах досліджуваного басейну C_v були розраховані за методами моментів і найбільшої правдоподібності, причому суттєвих розбіжностей при їх використанні не виявлено. Коливаються значення C_v від 1.06 (р. Аксай Єсаул – х. Водянський) до 0.20 (р. Красива Меча – с. Сергіївка 1). Відносне середнє квадратичне відхилення C_v по вихідних рядах визначались за формулою [2]

$$\varepsilon_{C_v} = \sqrt{\frac{3}{2n(3 + C_v^2)}} \cdot 100. \quad (2)$$

Змінюється ε_{C_v} від 17.1% (р.Хава – с. Ільїнівка, $n=33$ роки) до 6.8% (р. Дон – м. Георгіу-Деж, $n=105$ років), а в середньому по всіх об'єктах становить 10.4%, що повною мірою відповідає вимогам діючих нормативних документів.

Існує декілька методичних підходів щодо просторового узагальнення коефіцієнтів варіації. Одним із найбільш відомих є метод, запропонований свого часу Д.Л.Соколовським [3], який полягає у побудові залежності

$$C_v = a - 0.063 \lg(F + 1). \quad (3)$$

де a - параметр, який визначається кліматичними факторами.

Зокрема, для європейської частини території колишнього СРСР М.Є.Шевельов [3] відносно a обґрунтував таку емпіричну залежність

$$a = 0.78 - 0.29 \lg \bar{q}. \quad (4)$$

З урахуванням (4) та наявності на водозборах озер проточного типу формула (3) набула розрахункового вигляду

$$C_v = 0.78 - 0.29 \lg \bar{q} - 0.08 \lg(f_{03} + 1), \quad (5)$$

де f_{03} - відносна озерність, %.

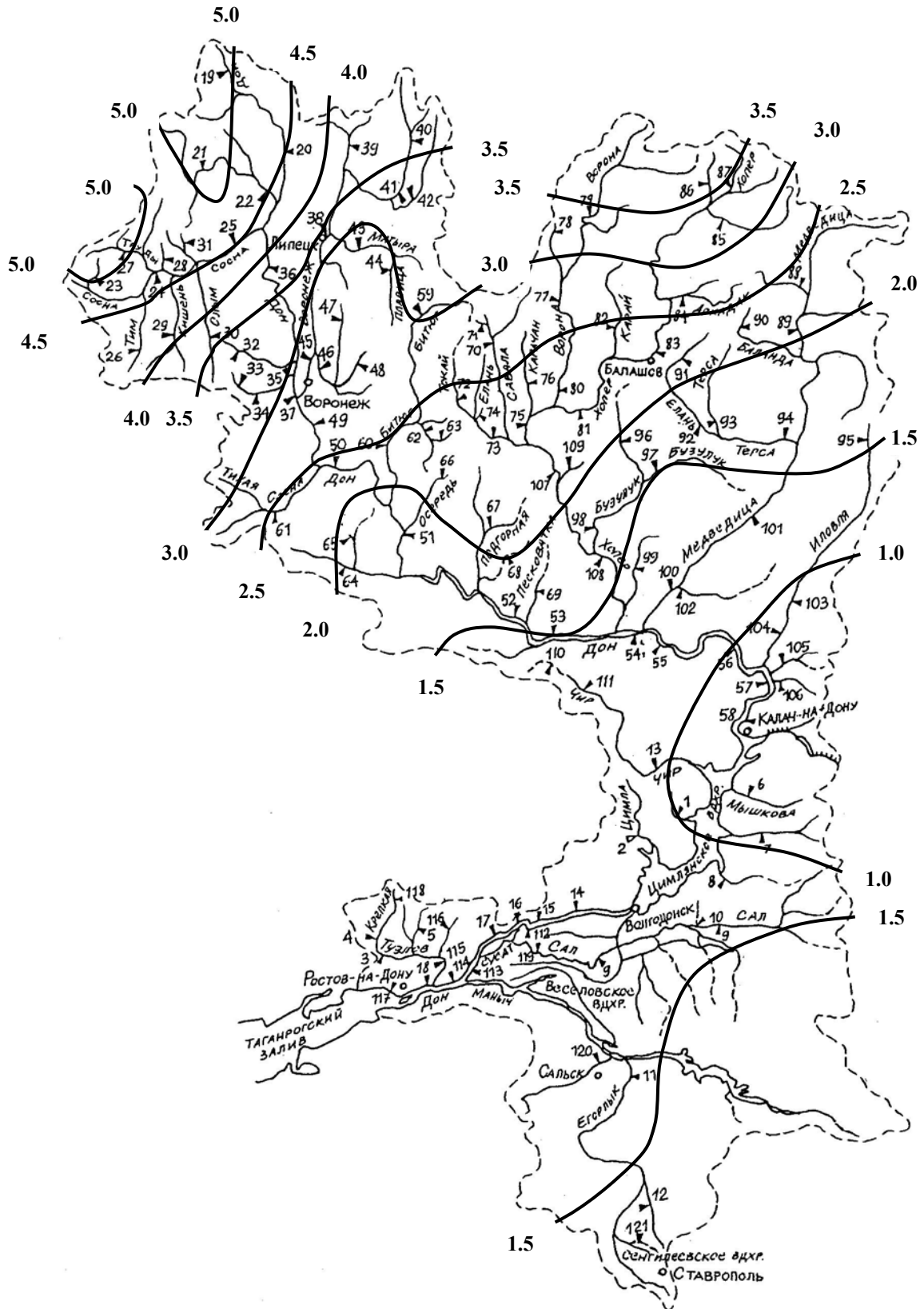

Рис. 1 – Розподіл по території Донського району норм річного стоку, $\bar{q}$, л/(с·км²).

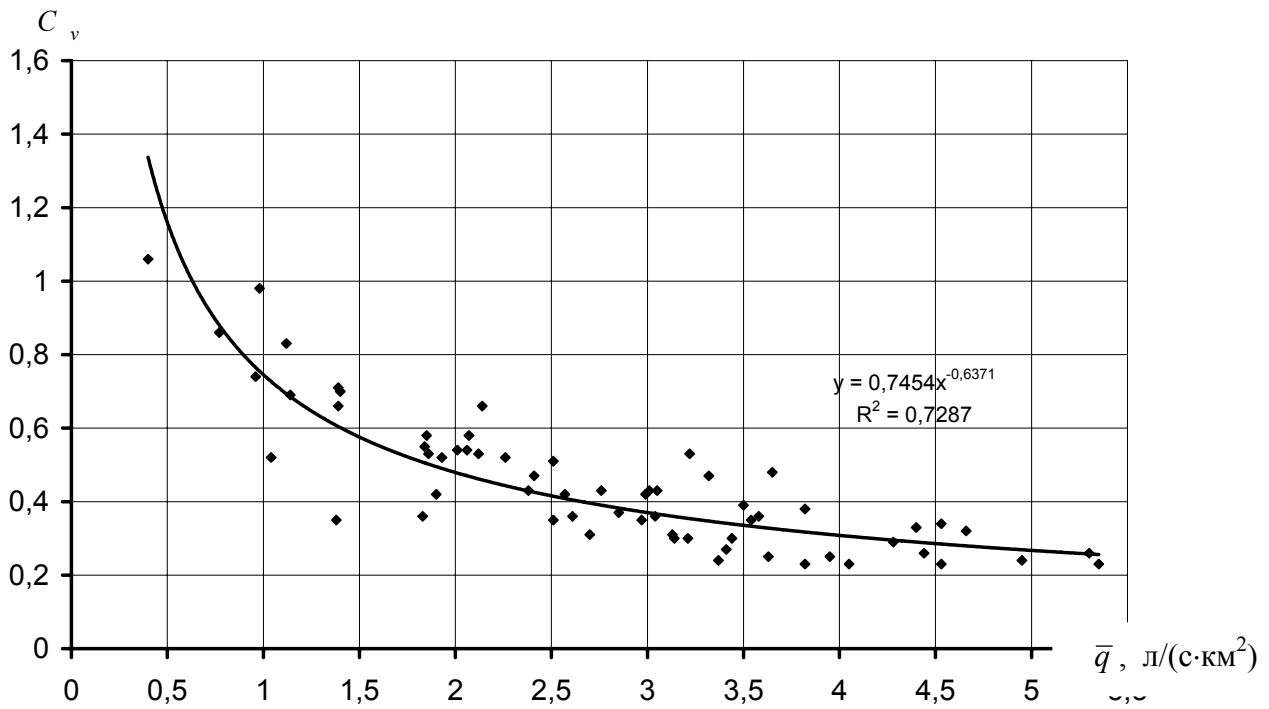

Рис.2 - Залежність коефіцієнта варіації C_v від середніх багаторічних модулів річного стоку.

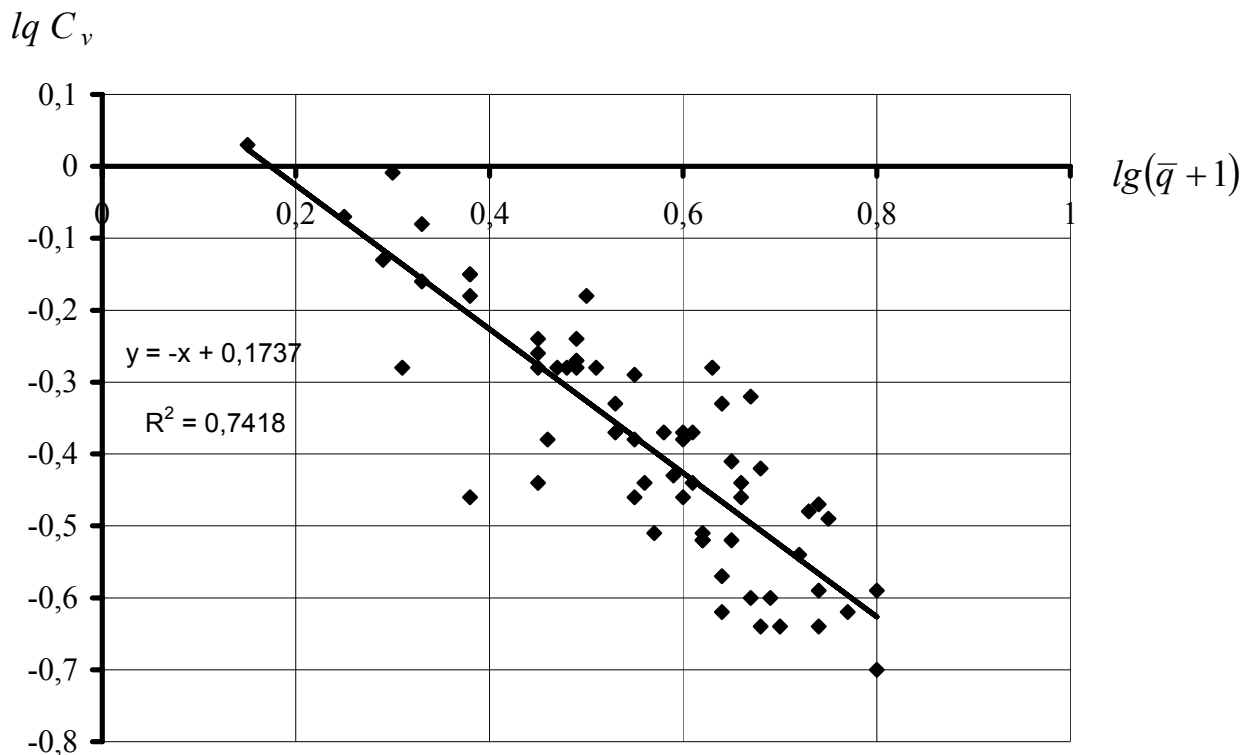

Рис.3 – Залежність коефіцієнта варіації C_v від середніх багаторічних модулів річного стоку.

У нормативному документі СНіП 2.01.14-83 допускається вести розрахунки C_v за структурою

$$C_v = A / [\bar{q}^{0.4} (F + 1000)], \quad (6)$$

яка свого часу була запропонована С.Н.Крицьким і М.Ф.Менкелем.

Причому в (6), параметр A рекомендується визначати за даними річок-аналогів. Але більш загальною методикою при встановленні C_v у СНіП 2.01.14-83 є карта, наведена у масштабі 1:10000000. У межах басейну р. Дон рисунок ізоліній C_v є досить складним і без будь-якої географічної обумовленості. В першу чергу це відноситься до басейну Сіверського Дінця, у межах якого C_v змінюється від 0,35 до 0,70. Авторами статті виконані просторові узагальнення C_v у вигляді регіональної залежності $C_v = f(\bar{q})$, де $\bar{q}$ є характеристикою зволоженості території (рис.2, рис.3). Виявилося, що при збільшенні модуля середнього багаторічного річного стоку $\bar{q}$ коефіцієнт варіації C_v убуває. Цю закономірність рівною мірою можна задовільно описати рівняннями:

$$C_v = 0.75 \bar{q}^{-0.64} \quad (7)$$

або

$$C_v = 1.49 / (\bar{q} + 1). \quad (8)$$

Кожне з них можна використати для практичних цілей при $\bar{q} > 0.5$, забезпечуючи точність у межах $\pm 15\%$.

Висновки. Запропонована карта середнього багаторічного модуля стоку для території Донського району є уточненим варіантом діючого в Україні нормативного документа СНіП 2.01.14-83.

Суттєвою перевагою, порівняно з нормативними рекомендаціями, автори вважають обґрунтування залежності між коефіцієнтом варіації і нормою стоку, що значно спрощує розрахунки характеристик річного стоку.

Список літератури

1. *Пособие по определению расчётных гидрологических характеристик.* – Л.: Гидрометеиздат, 1984. – 448 с.
2. *Рождественский А.В., Чеботарёв А.И.* Статистические методы в гидрологии. – Л.: Гидрометеиздат, 1974. – 423 с.
3. *Соколовский Д.Л.* Речной сток. – Л.: Гидрометеиздат, 1968. – 439 с.

Норма и изменчивость годового стока в бассейнах рек Донского района.

Гопченко Е.Д., Бурлуцкая М.Е.

В статье приводятся обоснование и методика расчёта норм и коэффициентов вариации годового стока в рек Донского района.

Ключевые слова: *годовой сток, норма стока, коэффициент вариации, нормативный документ.*

Norm and changeability of annual flow in the pools of rivers of the Don area.

Gopchenko E.D., Burlutskaia M.E.

In the article the ground and method of calculation of norms and coefficients of variation of annual flow are presented in rivers of the Don district.

Key words: *annual flow, norm of flow, coefficient of variation, normative document.*